

УДК 316.624

ДИНАМІКА ПОШИРЕННЯ МОЛОДІЖНОГО НАРКОТИЗМУ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ: 15 РОКІВ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Руценко Ігор Петрович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та масових комунікацій навчально-наукового Інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

Сердюк Олексій Олександрович – кандидат соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики правопорушень та взаємодії з населенням навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Віцько Олена Вікторівна – здобувач кафедри соціології та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті наводяться дані 15-ти років спостережень за динамікою молодіжного наркотизму у рамках моніторингу "Молодь та наркотики". Розглядається проблема розповсюдження споживання наркотиків та інших психоактивних речовин серед харківської молоді з 1995 по 2011 роки. Аналізуються закономірності епізодичного та регулярного споживання різних видів адиктивних речовин. Авторами виділяються дві основні тенденції розповсюдження наркотиків: перша – загальне зменшення споживання наркотичних речовин серед молоді; друга – зростання частки регулярних споживачів психоактивних речовин на фоні зменшення частки епізодичних споживачів.

Ключові слова: соціологічний моніторинг, наркотизм, залежність, наркотики, психоактивні речовини, адиктивні речовини, регулярне споживання наркотиків, епізодичне споживання наркотиків.

В статье приводятся данные 15-ти лет наблюдений за динамикой молодежного наркотизма в рамках мониторинга "Молодежь и наркотики". Рассматривается проблема распространения потребления наркотиков и других психоактивных веществ среди харьковской молодежи с 1995 по 2011 годы. Анализируются закономерности эпизодического и регулярного потребления различных видов аддиктивных веществ. Авторами выделяются две основные тенденции распространения наркотиков: первая – общее уменьшение потребления наркотических веществ среди молодежи; вторая – увеличение части регулярных потребителей психоактивных веществ на фоне уменьшения части эпизодических потребителей.

Ключевые слова: социологический мониторинг, наркотизм, зависимость, наркотики, психоактивные вещества, аддиктивные вещества, регулярное употребление наркотиков, эпизодическое употребление наркотиков.

The data of 15th year's supervision over the youth narcotism dynamics within the frameworks of monitoring "Youth and drugs" are represented in the article. The problem of drugs and other psychoactive substances consumption among Kharkov youth in 1995-2011 years is considered. The patterns of regular and irregular consumption of various addictive substances are analyzed. The authors note two basic tendencies of drug addiction spread. The first one – the general reduction of drug consumption among youth. The second one – increase in a part of regular drug consumers against reduction of a part of irregular (episodic) consumers.

Keywords: sociological monitoring, narcotism, addiction, drugs, psychoactive substances, addictive substances, regular drug consumers, irregular (episodic) drug consumption.

З 1990-х рр. в Україні проводяться регулярні дослідження молодіжного наркотизму. Соціологічному аналізу наркотизму присвячені роботи київських, харківських, одеських та багатьох інших соціологів [5]. Однак і до тепер проблема наркотизму залишається недостатньо розробленою, а тривалі епідеміологічні дослідження проводяться лише харківськими соціологами [1–4] та наркологами [6].

У статті наводяться результати одного з найбільш тривалих і регулярних досліджень – моніторингу поширення наркотиків та психоактивних речовин у молодіжному середовищі м. Харкова "Молодь та наркотики". Спостереження здійснюються соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ понад 15 років шляхом анонімного опитування молодих людей. Соціологічні виміри за методикою моніторингу мали місце у 1995, 1997, 1999, 2001, 2004, 2005 і 2008 роках. Останнє опитування проводилося у березні 2011 року (N=1000). Необхідно зазначити, що протягом 15 років не змінювався як об'єкт дослідження (учні старших класів, ПТУ і студенти вищих навчальних закладів), так і предмет – процес розповсюдження наркотичних, психоактивних речовин у середовищі учнівської молоді м. Харкова. В цілому залишається незмінною і методика проведення опитувань. Усі результати опитувань публікуються на порталі "Новини української психіатрії" [7].

Методом збору первинної інформації виступає масове вибіркове опитування осіб, що навчаються у навчальних закладах, розташованих у межах міста. У 2011 році обсяг генеральної сукупності склав 219029 осіб. При довірчій вірогідності у 95% і варіативності 20% – довірчий інтервал для нашої вибірки складає 2,43%. В цілому структура опитуваних відповідає розрахунковій вибірковій сукупності і дані дослідження з похибкою не більше 3% можливо розповсюдити на генеральну сукупність.

Загальна кількість споживачів наркотиків та психоактивних речовин, за даними моніторингу, а також інших досліджень і загальної наркологічної статистики [6] в останні роки стабілізувалася (рис. 1). Але ми бачимо незначне збільшення споживання наркотиків серед молоді порівняно з попереднім дослідженням 2008 року. За даними 2011 року близько 27,8 % від загальної кількості опитаних мають досвід вживання "слабких" наркотиків. Більша частина з цієї групи "зизнається" в обмеженій кількості проб, а не у регулярному споживанні.

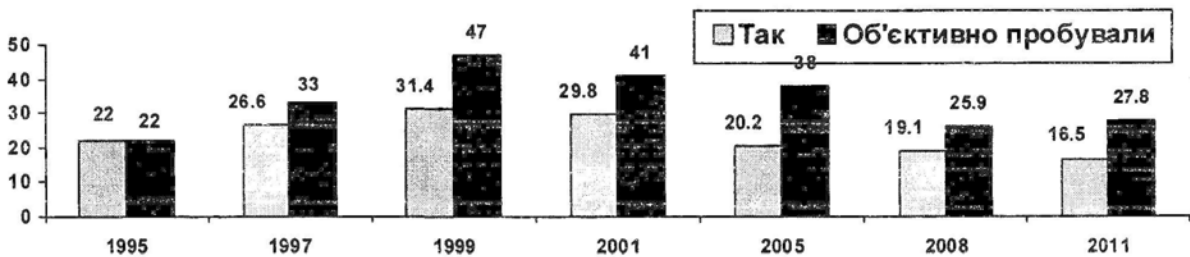

Рисунок 1. Динаміка позитивних відповідей на питання "Чи доводилося Вам пробувати "смак" наркотиків?" і об'єктивної оцінки проб будь-яких наркотиків (у %)

На рисунку 2 наводяться дані, що відображають частоту проб різних психоактивних речовин. Перше місце зі значним відривом традиційно посідає вживання канабісу (препарати коноплі), що мають різноманітні сленгові назви. У 2011 році до переліку психоактивних речовин була додатково включена нова позиція – "курильні суміші", так звані "мікси" (містять наркотичну речовину JWH), які протягом 2010 року вільно розповсюджувались серед молоді через розгалужену мережу пунктів продажу, бо не були внесені до переліку наркотичних речовин. Напочатку 2011 року ситуація змінилась – вільний продаж цього виду наркотиків був заборонений, але подекуди курильні суміші залишилися у нелегальному обігу. Звертає на себе увагу те, що це – другий за розповсюдженістю вид наркотиків, що споживає молодь: за даними нашого опитування його пробували 13,1% молодих харків'ян. Проте відповідна процентна частка молодих людей, очевидно, здебільшого сформувалася 2010 року.

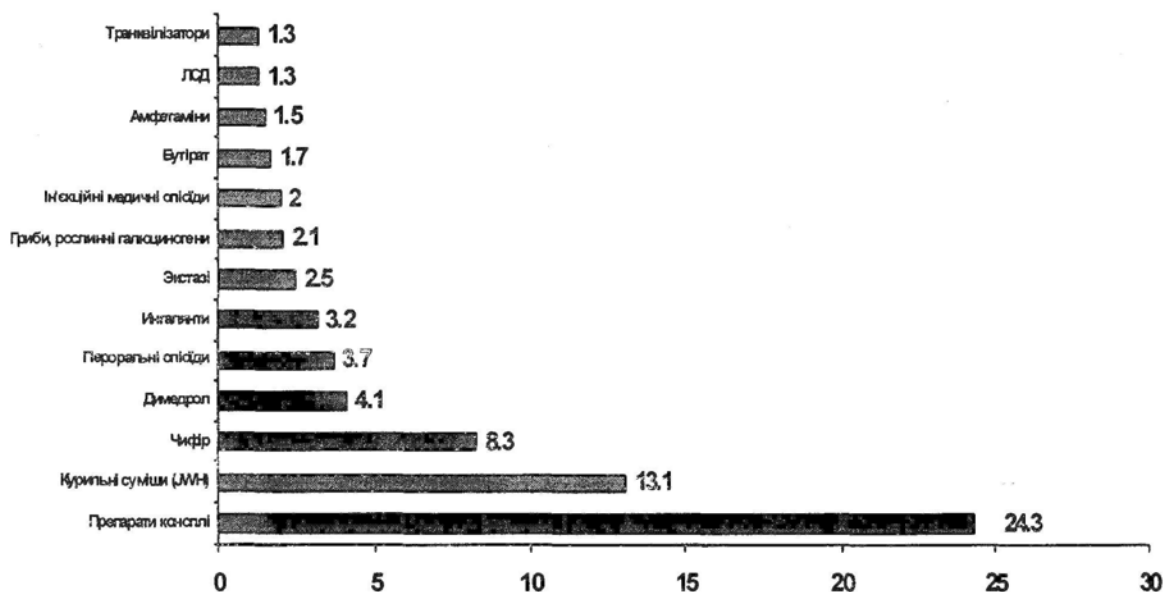

Рисунок 2. Процентний розподіл позитивних відповідей респондентів щодо вживання різних видів психоактивних речовин (хоча б раз в житті)

Третє місце в списку найбільш розповсюджених серед молоді наркотиків впевнено займає чифір – 8,3% опитаних мають досвід його вживання, хоча більшість молодих людей наркотиком його не вважає. Свого часу "культура чифіра" прийшла з місць позбавлення волі разом із звільненням великої кількості осіб, які відбували покарання. В місцях позбавлення волі він відіграє роль доступного та практично легального психостимулятора. Тюремні традиції, як ми бачимо, доволі впевнено торують собі шлях у молодіжному середовищі. Особливістю вживання чифіру є те, що він у більшості випадків виступає як складова полінаркотизму чи так званого "пошукового" наркотизму, тобто як елемент експериментування з психоактивними речовинами. Позитивним є те, що в попередніх опитуваннях частка чифіру була ще вищою, в 1995 р. вона, наприклад, дорівнювала 14%, в 1997 р. становила рекордні 17%, а в попередньому опитуванні 2008 року – вже впала до 9,4%.

Четверту позицію впевнено займає лікарський засіб димедрол, який певна частка молоді (4,1%) використовує не з медичними цілями, а для посилення дії інших наркотиків (традиційно його вживають з кустарно виготовленими ін'єкційними опіатами) чи алкоголю (що зараз не є розповсюдженим).

Наступним у цьому списку вже декілька років йде трамадол, його зараз вживає 3,7% харківської молоді. 2011 року до категорії пероральних опіоїдів ми віднесли і спазмолекс, на який "перейшли" споживачі трамадолу після внесення його у список наркотиків і посилення контролю за його розповсюдженням. Проблема з трамадалом а з'явилася у 1990-і рр. у зв'язку із швидким і слабо контрольованим зростанням його продажів через аптеки. Відбувалося це внаслідок того, що він, хоча і є наркотиком-опіоїдом, був формально віднесений до списку сильнодіючих, а не наркотичних препаратів. Практично 10 років в Україні наркотик-опіоїд майже вільно розповсюджувався через аптеки. Лише у 2008 році його було віднесено до списку наркотичних речовин, і з цього моменту почався контроль за виробництвом та розповсюдженням речовини. Не в останню чергу саме ці події підштовхнули певну частку споживачів трамадолу "перейти" на інші наркотиковмісні препарати, наприклад, спазмолекс. Зазначені речовини постійно перебувають в нелегальному обігу, доступність цих лікарських засобів на чорному ринку є порівняно високою.

Процент молоді, що використовує інгалянти хімічного виробництва, не змінився – він складає 3,2%. Слід зауважити, що в навчальних закладах нюхання клею чи ацетону не отримало широкого розповсюдження: це невід'ємна складова побуту безпритульних, "дітей вулиці". І, таким чином, загальний відсоток тих, хто експериментує з інгалянтами, від дослідження до дослідження, змінюється незначно. Найбільшого значення він сягнув в опитуванні 1999 р., коли близько 5% респондентів вказали на відповідний досвід.

Процент молодих людей, які пробували препарат "екстазі" суттєво зменшився і становить 2,5%. Екстазі – типовий молодіжний, "клубний" наркотик – в Харкові не отримав широкого розповсюдження, ймовірно, через велику ціну, труднощі і ризики контрабанди. У 1999 р. процент респондентів, що мали відповідний досвід вживання, становив 4%, у 2008 році – 4,3%. Процент молодих людей, які куштували так звані "гриби" – галюциногени місцевого походження, – також зменшився до 2,1%. Вживання цього типу наркотиків теж можливо віднести до так званої "клубної субкультури".

Далі за ступенем розповсюдженості йдуть "традиційні" для нашого регіону наркотичні речовини – ін'єкційні опіоїди, їх показник в моніторингу ніколи не перевищував 1-2 відсотка. Зараз спостерігається зменшення їх споживання. Так, медичні опіоїди вживали 2% молодих харків'ян (у 2008 р. – 2,2%), кустарні – 0,8% (у 2008 р. – 1,2%), а героїн вживали 0,5% опитаних (у 2008 р. – 1,2%). Варто зазначити, що вживання ін'єкційних опіодів швидко призводить до стану фізичної залежності, більшість молоді це розуміє і не поспішає з ними експериментувати.

Стимулятори виявились менш розповсюдженими серед молоді, ніж опіоїди: амфетамін (метаамфетамін) хоча б раз за життя вживали 1,5% опитаних, первітін – 1,2%, а ефедрон – 0,5%. кокаїн (або крек) вживали 1,2% респондентів.

Зменшується і вживання снодійно-седативних та анксиолітичних препаратів. Вживання наркотичного препарату "бутират", зменшилось майже вдвічі, на нього вказують лише 1,7% респондентів (у 2008 р. – 3,2%). Транквілізатори з немедичними цілями вживали 1,3% молодих харків'ян, каліпсол (кетамін) – 1,1%, барбітурати – 0,8% опитаних.

Суттєво зменшився процент споживачів наркотиків, які кустарно продукуються з лікарських засобів "Ефект", "Колдакт", "Трайфед" та ін., на теперішній час він становить 0,3%, а ще у 2008 році дорівнював 4,2%. Епідемія споживання кустарно виготовлених наркотиків з препаратів типу "Ефект", "Колдакт" та ін. – це виключно вітчизняне явище, яке протягом останніх декількох років охопило певну частку молоді. Є підстави констатувати, що ця епідемія фактично завершилась, принаймні у харківському регіоні.

Молоді люди також усе менше вдаються до експериментів з речовинами, що можуть викликати галюцинації (ЛСД – 1,3%; тарен – 0,9%; фенциклідін – 0,4%; псилоцибін, мескалін – 0,3%). Тарен, як і зловживання препаратами "Ефект" та ін., теж виключно вітчизняне явище. Тарен – пігулки, що входили до складу індивідуальних медичних пакетів для цілей самооборони. У 1990-і рр. тарен потрапив до незаконного обігу наркотиків і до сьогодні фіксується серед "інших" психоактивних речовин. Інші наркотики, що не зазначені в списку, вживали 2,3% опитаних.

Дані про динаміку споживання різних психоактивних речовин наведені у таблиці 1, а регулярного споживання – у таблиці 2.

Таблиця 1.

Динаміка споживання молоддю різних наркотиків (у % за даними досліджень 1999 – 2011 рр.)

Загальний процент спроб	1999 р.	2001 р.	2005 р.	2008 р.	2011 р.
Препарати коноплі: маріхуана, план, анаша, гашиш, молоко, каша...	37,5	36,6	29,8	25,9	24,3
Опіоїди медичні: морфін, промедол, омнопон, метадон, фентаніл...	1,4	1,5	1,4	2,2	2
Трамадол, спазмолекс	–	4,5	4,4	6,7	3,7
Опіоїди кустарні: ханка, черняшка, солома, ширево...	1,2	1,2	0,7	1,2	0,8
Героїн	0,7	0,3	0,3	1,2	0,5
Кокаїн, крек	1,2	0,6	1,2	1,6	1,2
Чифір	16,5	8,1	9,6	9,4	8,3
Первітін (винт)	1	0,9	0,9	2,1	1,2
Амфетамін, метаамфетамін	0,9	0,5	1,2	2,8	1,5
Ефект, Колдакт та ін.	–	0,5	2	4,2	0,3
Ефедрон (мулька, джеф)	0,8	0,3	0,2	0,8	0,5
Транквілізатори: сибазон та ін.	2,9	0,9	1,1	0,9	1,3
Барбітурати: люмінал, барбаміл...	1,1	0,3	0,1	1,4	0,8
Кетамін (каліпсол)	0,9	0,2	0,7	0,9	1,1
Бутират	–	0,2	0,3	1	1,7
Інгалянти: клей, бензин, ацетон ...	5,7	2,7	2,5	3,2	3,2
Димедрол	17,7	7,2	6,2	6,8	4,1
Циклодол	0,5	0,6	0,1	–	–
Тарен	–	4,2	2	2,8	0,9

Розділ 3. Дослідження проблем освіти та молоді

ЛСД (LSD, марки, промокашки)	1,7	0,9	0,8	2,3	1,3
Псилоцибін, Мескалін, DMT	–	–*	–*	0,8	0,3
Фенциклідін (PSP)	–	0,2	0,1	0,7	0,4
Гриби, рослинні галюциногени	–	0,9	2,1	4,3	2,1
Екстазі (МДМА, Е, ХТС)	3,8	1,2	1,8	4,3	2,5
Курильні суміші / мікси (JWH)	–	–	–	–	13,3
Інші наркотики	4,4	2,3	2,9	6,4	2,3
Алкоголь (пиво, вино, водка ...)	–	71,3	86,3	87	86,8
Тютюн, сигарети (нікотин)	59,2	64,3	66,4	64,8	66,8

"–" – показник не вимірювався

"–*" – у 2001 та 2005 роках показник був об'єднаний з показником "ЛСД"

Таблиця 2.

Динаміка постійного вживання молоддю наркотиків (у % за даними досліджень 1999 – 2011 рр.)

Процент регулярних споживачів	1999 р.	2001 р.	2005 р.	2008 р.	2011 р.
Препарати коноплі: маріхуана, план, анаца, гашиш, молоко, каша...	1	1,2	1,7	1,3	1,3
Опіюди медичні: морфін, промедол, смнопон, метадон, фентаніл...	0	0	0,2	0,2	0,2
Трамадол, спазмолекс	–	0	0,4	0,3	0,3
Опіюди кустарні: ханка, черняшка, солома, ширево...	0	0	0,1	0,3	0,1
Героїн	0	0	0	0,2	0
Кокан, крек	0,1	0	0	0,3	0,1
Чифір	0,6	0,2	0,5	0,7	0,4
Первігін (винт)	0,1	0	0,1	0,4	0,2
Амфетамін, метаамфетамін	0	0	0,1	0,2	0,1
Ефект, Колдакт та ін.	–	0	0,1	0,4	0,1
Ефедрон (мулька, джеф)	0	0	0	0,2	0,1
Транквілізатори: сибазон та ін.	0,1	0	0	0,2	0,2
Барбітурати: люмінал, барбаміл...	0	0,1	0	0	0,1
Кетамін (каліпол)	0	0	0	0,1	0,2
Бутират	–	0	0	0	0,2
Інгалянти: клей, бензин, ацетон ...	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3
Димедрол	0,3	–	0,1	0,2	0,2
Циклодол	0	0	0	–	–
Тарен	–	0	0	0,1	0,2
ЛСД (LSD, марки, промокашки)	0	0	0,1	0	0,1
Псилоцибін, Мескалін, DMT	–	–*	–*	0,1	0,1
Фенциклідін (PSP)	–	0	0	0,3	0,1
Гриби, рослинні галюциногени	–	0,3	0,3	0,5	0,4
Екстазі (МДМА, Е, ХТС)	0,1	0	0,1	0,3	0,1
Курильні суміші / мікси (JWH)	–	–	–	–	0,7
Інші наркотики	0,4	0,1	0,1	0,2	0,2
Алкоголь (пиво, вино, водка ...)	–	10,0	9,9	12,2	7,3
Тютюн, сигарети (нікотин)	–	26,0	26,4	24,7	19,3

"–" – показник не вимірювався

"–*" – у 2001 та 2005 роках показник був об'єднаний з показником "ЛСД"

Загальний аналіз даних, наведених у цих двох таблицях, дозволяє зробити висновок – протягом останніх років споживання наркотичних речовин у молодіжному середовищі зменшується, а на фоні зменшення епізодичних споживачів частка регулярних споживачів має тенденцію до зростання. До 2008 року ми фіксували постійне зростання частки регулярних споживачів препаратів коноплі і лише у останньому спостереженні їх кількість незначно зменшилася, або, більш точно, стабілізувалася (табл. 2). Кількість епізодичних та регулярних споживачів канабісу (табл. 3), дійсно, почала знижуватися. Частка тих, хто має одиничні проби і потім не повертається до вживання конопель, залишається відносно стабільною.

Таблиця 3.

Частота вживання канабісу: порівняльні дані

	Пробував 1-2 рази	Пробував кілька разів	Вжив. більше 10 разів, але не регулярно	Вживаю регулярно	Всього вживали
1999 р.	9,3	17,9	9,7	1,0	37,9
2001 р.	9,9	19,4	8,9	1,4	39,6
2005 р.	13,7	9,6	4,8	1,7	29,8
2008 р.	12	8,6	3,6	1,8	26
2011 р.	13	7,6	2,4	1,3	24,3

Щодо споживання опіатів – воно залишається відносно стабільним, як епізодичне так і регулярне. Зазначимо, до 2005 року у молодіжному середовищі регулярних споживачів опіатів не фіксувалося взагалі.

Щодо споживання стимуляторів – споживання чифіру зменшується (як епізодичне, так і регулярне), споживання кокаїну залишається відносно стабільним, споживання первітину та амфетамінів повільно зростає, а ефедрону – зменшується. Споживання препаратів, що кустарно виготовлені з лікарських засобів "Ефект", "Колдакт" та ін., досягло максимуму у 2008 році і зараз йде на спад.

Споживання екстазі, як епізодичне так і регулярне, має загальну тенденцію до зростання, воно досягло максимуму у 2008 році, а у 2011 р. дещо зменшилося. Споживання седативно-снودійних та анксиолітичних засобів залишається відносно стабільним (це стосується транквілізаторів, барбітуратів та кетаміну). Зростає споживання бутирату. В останні роки ми почали фіксувати регулярних споживачів цієї групи психоактивних речовин.

На фоні зменшення епізодичного споживання інгалентів їх регулярне споживання має тенденцію до збільшення. Споживання галогеногенів також зросло до 2008 року, а у опитування 2011 року ми фіксуємо зниження їх споживання. Регулярних споживачів галогеногенів ми почали фіксувати також у 2005-2008 рр., і їх кількість від того часу залишається стабільною.

Висновок про зменшення споживання наркотичних речовин підтверджується і даними медичної наркологічної статистики [6], які також свідчать про зменшення розповсюдженості наркологічних захворювань серед населення України.

Щодо контактів молоді з суб'єктами нелегального обігу наркотиків – можливо говорити про їх несуттєве зменшення, або скоріше про стабілізацію. Всього з продавцями наркотиків зустрічались 22,4% респондентів, тоді як за даними 2001 р. – 31,4%; 2005 р. – 22%, 2008 р. – 24,5%.

За даними моніторингу серед молоді відбувається зменшення групи тих, хто мав контакти з споживачами наркотиків, як серед близьких, так і серед слабо знайомих людей. Також зменшується кількість тих, хто попадав у ситуацію, коли в його присутності вживали наркотики. Стабільним (біля 50%) залишається лише процент пропозицій приєднатись до вживання наркотиків. В цілому молоді харків'яни формують тенденцію до збільшення соціальної дистанції з наркоманами (індекс соціальної дистанції за шкалою Богардуса зрос до 6,49), і прагнуть обмежити контакти зі споживачами наркотиків.

Тривале спостереження, яке можливе завдяки організації моніторингового дослідження, дозволяє зробити, принаймні, два основних висновки:

- Є підстави вважати, що позитивна динаміка зростання частоти проб наркотичних речовин у молодіжному середовищі Харкова змінилася негативною динамікою, отже показники наркотизації практично в усіх основних позиціях списку психоактивних речовин за останнє десятиліття мають тенденцію до зменшення;

- Проте на тлі зменшення "епізодичних" споживачів психоактивних речовин частка "регулярних" споживачів зростає. Якщо у 1999 р. ми фіксували "регулярних" споживачів за 8-ма позиціями списку адиктивних речовин, у 2001 р. – за 5, то 2005 р. – це 13 позицій, 2008 р. – 20 позицій, а 2011 р. вже 23 позиції.

Без сумніву, позитивним є вже той факт, що масова мода на наркотики у молодіжному середовищі начебто минає, але сама проблема не втрачає соціальної гостроти, бо поряд з цим є тривожна тенденція до збільшенні регулярного споживання наркотиків, головним чином синтетичних, та поєданого вживання кількох психоактивних речовин.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. Соболева В.А. и доц. Рущенко И.П. – Харьков: Торсинг, 2000. – 432с. 2. Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты / Коллективная монография: итоговые материалы международного проекта / Составитель – д.с.н. И.П. Рущенко. – Харьков: Физарт, 2002. – 242с. 3. Соболев В. А., Рущенко И. П., Сердюк А. А., Белоусов Ю. Л. Отчёт по результатам исследования проблем незаконного употребления наркотических веществ среди молодежи г. Харькова [Электронный ресурс] // Новости украинской психиатрии. — Харьков, 2006. — Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua/books/report>. 4. Сердюк О.О. 10 років спостережень за динамікою соціокультурного поля наркотизму. // Український соціум. – № 1(18), 2007. С. 34–40. 5. Сердюк О.О. Соціологічні дослідження наркотизму // Профілактика поширення наркозалежності серед молоді: навчально-методичний посібник / кол. авт. – К.: ГЕРБ, 2008. – С. 26-62. 6. Епідемії алкоголізму та нарко-токсикоманій в дзеркалі медичної статистики МОЗ України (Аналітично-статистичний довідник 1990-2008 рр.) / кол.авт., – Х.: вид-во "Плеяда". – 2009. – 168 С. 7. Новости украинской психиатрии [Электронный ресурс]. – Харьков-Киев, 2001–2011. – Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua>.